

АДРАДЖЭННЕ СВЯТЫНІ

Пе́ршыя кро́кі

Думка пра аднаўленне святыні нашага народа, сім вала яго старажытнай дзяржаўнасці, не магане хваляваць разум і пачуцці самыхrozных людзей, паяднаных клюпам праадраджэнне духоўнасці пістарычнай свядомасці беларускага грамадства як зарукі пабудовы суверэнай дзяржавы. Невыпадюва гэта глыбока патрыятычнае ідэя ўзнікла як разна пачатку вяртання Беларусі да сваёй незалежнасці.

Тады, у першай палове 90-хгадоў, у нашай краіне была шырокая разгорнутая праца ў справе пошуку, вяртання і аднаўлення стражданых розныя часы культурных скарбаў. Гэта і стала адным з галоўных напрамкаў дзейнасці Згуртавання беларусаў свету (ЗБС) «Бацькаўшчына» — грамадскай арганізацыі, заснаванай у сакавіку 1990 года прадстаўнікамі творчай і тэхнічнай інтэлігенцыі. На ўстаноўчай канферэнцыі Згуртавання, якая адбылася ў Менску 10–11 верасня таго ж года, прысутнічалі пасланцы практычна ўсіхбеларускіх зямляцтваў і суполак з рэспублік СССР, дэлегаты ад беларускіх арганізацый Польшчы і шматлікіх замежных гасці. Ідэю стварэння «Бацькаўшчыны» падтрымалі ўдзельнікі 19-й традыцыйнай сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі, якая ў той самы час праходзіла ў Кліўлендзе. Асноўнымі задачамі Згуртавання былі абвешчаныя: адраджэнне культуры і мовы, нацыянальной свядомасці і традыцый, кансалідацыя і аб'яднанне беларусаў свету незалежна ад іх палітыч-

ных поглядаў, сацыяльнага і маё маснага стану і веравызнання, усталяванне патрэбных для Беларусівязяў з замежжам.

У 1992годзе на адным з паседжанняў Рады «Бацькаўшчыны» яе тагачасны старшыня, пісьменнік Яўген Лецка, прапанаваў Згуртаванню актыўна далучыцца да пошукаў Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай, а таксама разгледзець магчымасць яго рэканструкцыі. Гэтае пытанне было вынесенае з ініцыятывы ЗБС у снежні 1992 года ў Менску на Першы сход беларусаў блізкага замежжа. Сход прыняў аднагалоснае рашэнне: працягваць пошукі старажытнай рэліквіі, але разам з тым і аднавіць яе матэрыйальны вобраз — «каб людзі маглі бачыць, што яны страцілі, і каб самім прайсці цяжкі шлях стварэння рэліквіі». Адноўленую святыню пропаноўвалася перадаць Беларускай праваслаўнай царкве з тым, каб Крыж захоўваўся ў Полацкім Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры.

Неўзабаве пасля сходу была створаная Рада прадпрымальнікаў беларускай дыяспары, якую ўзначаліў эканамічны дырэктар «Бацькаўшчыны» Барыс Стук. Паколькі з яго імем у той або іншай ступені будуць звязаныя ўсе этапы ўзнаўлення вобраза Крыжа, мы пазнаёмімся з гэтым чалавекам крыйху бліжэй.

Барыс Стук нарадзіўся ў гарадскім пасёлку Арэхаўск, што пад Воршай, і прыйшоў у бізнес, маючы за плячым заюнчаныя задзнакай Віцебскістанкабудаўнічы тэхнікум і Мінскі радыётэхнічны інстытут, працу ў навукова-вытворчым аб'яднанні «Гранат». З 1991 года ён пачаў супрацоўнічаць са ЗБС «Бацькаўшчына», шмат зрабіўшы для стварэння юрыдычна-прававога падмурку Згуртавання.

На адным з першых паседжанняў Рады прадпрымальнікаў беларускай дыяспары старшыня «Бацькаўшчыны» Яўген Лецка звярнуўся да прысутных з пропановамі фінансаваць праект аднаўлення Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай. Зварот сустрэў падтрымку. Рада прадпрымальнікаў прыняла рашэнне адначасова з фінансаваннем адраджэння Крыжа дапамагчы і ў аднаўленні Полацкага Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра.

Пасля кансультаций з гісторыкамі, мастакамі і мастацтвазнаўцамі кіраўніцтва ЗБС вырашила, што заказ на аднаўленне рэліквіі можна даверыць берасцейскаму майстру-ювеліру Міколу Кузьмічу, аднаму з вельмі нешматлікіх у Беларусі мастакоў, якія прафесійна займаліся эмаллю.

- * У берасцейскую майстэрню майстрамікёлы Кузьміча (справа) зноў завітаў Анатоль Сілівончык.
- * Брестскую мастерскую мастера Миколы Кузьмича (справа) в очередной раз посетил Анатолий Силивончик.

Ужо праз месяц, 29 студзеня 1993 года, старшыня Рады «Бацькаўшчыны» Яўген Лецка і ў канамічны дырэктар ЗБС Барыс Стук падрыхтавалі і заключылі з майстрамі дамову аб выкананні працы, аб'ём і значнасць якой ніхто, у тым ліку і сам мастак, яшчэ не ўяўляў. На той час Крыж меркавалася зрабіць да Першага з'езду беларусаў свету, запланаванага на пачатак ліпеня 1993 года. Задача здавалася адносна не складанай: маўляў, ёсць апісанні Крыжа и ягоныя выявы, ёсць сродкі і жаданне. Ды і гаворка ішла пра стварэнне ўсяго толькі копіі святыні...

Паралельна з аднаўленнем рэліквіі «Бацькаўшчыны» было вырашана падрыхтаваць да друку навукова-папулярную кнігу і зняць хранікальна-документальны фільм, якія расказвалі бі гісторыю Крыжа і яго ўзнаўленне. З адпаведнымі просьбамі ЗБС звязрнулася да пісьменніка Уладзіміра Арлова і кінарэжысёра Віктара Шавялевіча.

Весцікуратарскую работу па аднаўленні Крыжа ЗБС даручыла на-

месніку старшыні Рады прадпрымальніка ў беларускай дыяспары Анатолю Сілівончыку. Трэба заўважыць, што тут Згуртаванне беларусаў свету не памылілася. У верасні 1997 года ў інтэр'ю газете «Імя» Міюла Кузьміч скажа: «На першым этапе ўся праца фактычна трymалася на беларускім прадпрымальніку і мецэнату А. Сілівончыку».

Дзеля вырашэння арганізацыйна-фінансавых проблемаў пры «Бацькаўшчыне» была ўтвораная рабочая група ў складзе Анатоля Сілівончыка (Сургут), Барыса Стука, Міколы Сулкоўскага (Новасібірск) і Алеся Ядчанкі (Львоў). У лютым таго самага 1993 года А. Сілівончык і Б. Стук пабывалі ў Міколы Кузьміча ў Брэсце, пасля чаго кіраўніцтва «Бацькаўшчыны», асаніўшы агульнанацыянальную значнасць праекта, зрабіла выснову, што яго немагчыма ажыццяўіць без багаславення і апекі Царквы.

Просьбу аб духоўным спрыянні ў адрадженні святыні ЗБС адрасавала асабіста мірапаліту Менскаму і Слуцкаму, Патрыяршаму экзарху ўсіяе Беларусі Філарэту, які багаславіў распачатую справу. Згуртаванне беларусаў свету арганізавала яшчэ адну паездку ў Брэст, дзе ў сакавіку таго ж года ўладыка асвяціў майстэрню Міколы Кузьміча, пасля чаго Царква ўжо не пакідала мастака без свайго духоўнага кармлення, а ў 1995 годзе ўзяла на сябе і частковае фінансаванне праекта.

У траўні 1993 года «Бацькаўшчына» наладзіла сумеснаепаломніцтва мірапаліта, мастака і рабочай групы ЗБС Ю. Палацк, дзе паслядоўнік майстра Багшы меўмагчымасць пакланіцца мішчам найпадобнейшай Еўфрасінні і там сама, у Спасаўскім храме, атрымаў багаславенне ўладыкі Філарэта. З Патрыяршым экзархам быў узгоднены і праект наступнай, больш дэталізаванай дамовы з мастаком.

Тым часам Анатоль Сілівончыка хвяруе Спаса-Еўфрасіннеўскую манастыру, дзе павінна знаходзіцца святыня, 100 кілаграмаў бісеру, аплочвае некалькім сем'ям гараджанаў, якія жывуць на манастырскай тэрыторыі, першапачатковы ўнёсак на іх новыя кватэры, а таксама выдзяляе значныя сродкі на набыццё царкоўнага начыння і рэлігійнай літаратуры. У гэтым яго падтрымлівае наш суайчыннік з Клўлендам (ЗША) Анатоль Лук'янчык, які перадаена аднаўленне старажытнай Божай цвярдыні пяць тысяч амерыканскіх доляраў. Яшчэ адзін прадпрымальнік беларускага паходжання, Мікола Сулкоўскі з Новасібірска, унёс на аднаўленне Крыжа неабходную колькасць срэбра.

Пасля захадаў «Бацькаўшчыны» і самога мастака, віту Яўгена Лецкі з Міколам Кузьмічом да старшыні КДБ Беларусі Камітэт дзяржбяспекі ў сувязі з дзяржаўнай важнасцю праекта і тым, што на яго рэалізацыю перадаваліся каштоўныя матэрыялы, узяў творчую майстэрню Міколы Кузьміча пад сваю ахову.

Вярнуўшыся з паломніцтва ў Полацк, Мікола Кузьміч пачаў непасрэдную працу. Да Першага з'езду беларусаў свету заставалася ўсяго два месяцы, і вельмі хутка сталася відавочным, што за такі кароткі тэрмін зрабіць Крыж немагчымым.

На ўрад ці сярод удзельнікаў сусветнага форуму беларусаў знайшоўся б хоць адзін нязгодны з ідэяй адраджэння Крыжа, закліканай абыядноўцаў і гуртаваць наццю. Атрымаўшы ўхвалу Першага з'езду беларусаў свету, на які быў запрошаны са сваімі пачатковымі напрацоўкамі Мікола Кузьміч, «Бацькаўшчына» для канкрэтнай дапамогі мастаку стварыла навукова-грамадскую раду. Навуковым кіраўніком праекта быў зацверджаны доктар гістарычных науک, прызнаны спецыяліст у гісторыі Полацкага княства Георгі Шыхай. Неабходныя кансультаты, звязаныя заналізам хімічнага складу і мікраструктур старажытнага шкла і эмалі, майстру павінны былі даваць супрацоўнікі АН Беларусі кандыдатам ічных науку В. Таўгень і кандыдат гістарычных науку Т. Скрыпчанка.

* У 1997 годзе ў Новасібірску з ініцыятывы таварыства «Беларусы Сібіры» быў асвечаны абраз найпадобнейшай Еўфрасінні Полацкай, якую цяпер шануюць як свою патронку і нашы сібірскія суайчыннікі.

* В 1997 году в Новосибирске по инициативе общества «Белорусы Сибири» была освящена икона преподобной Евфросинии Полоцкой, которую теперь почитают как свою покровительницу и наши сибирские соотечественники.

Праз сродкі масавай інфармацыі Згуртаванне беларусаў свету звярнулася да прадпрымальнікаў і грамадскасціз заклікам далучыцца да святой справы адраджэння нацыянальнай рэліквіі.

Прыкметнае месца ў храналогіі падзеяў займае праведзеная ў лістападзе 1993 года ў Менскім епархіяльным упраўленні кансультатыўная сустрэча, куды былі запрошаныя супрацоўнікі АН РССЕ, дактары гістарычных навук Леанід Аляксееў і Таццяна Макарава. На паседжанні прысутнічалі віцэ-прэзідэнт Нацыянальнай акаадэміі навукі прэзідэнт «Бацькаўшчыны» Радвім Гарэцкі, старшыня рады ЗБС Ганна Сурмач і Барыс Стук. Удзельнікі сустрэчы падтрымалі намаганні «Бацькаўшчыны» па «рэканструкцыі Крыжа найпадобнейшай Еўфрасінні і яго далейшым захоўванні ў Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры г. Полацка». Маскоўскія спецыялісты згадліся аказваць майстру дапамогу, а Т. Макарава была зацверджаная яго кансультантам па эмалях.

Дзеля рэалізацыі праекта з удзелам дзяржаўных структур «Бацькаўшчына» накіравала лістстаршыні Савета міністраў Беларусі. Са свайго боку з лістом на імя кіраўніка ўрада звярнуўся мітрапаліт Філарэт. Ён пропанаваў «аб'яднаць намаганні Царквы і Дзяржавы ў справе ўзнаўлення святыні нашага народа і прыняць удзел у матэрыяльным забеспечэнні праекта». Уладыка пісаў, што Крыж полацкай асветніцы «майстэрствам выканання, а таксама яго каштоўнасцю і святасцю не мае аналагаў не толькі ў Еўропе, але і ў свеце», інагадваў, што ў 1992 годзе выява рэліквіі была абраним эмблемаю святкавання 1000-худоўшчынскай Полацкай епархіі і хрысціянства ў Беларусі, калі ўпершыню і прагучала ідэя пра адраджэнне Крыжа.

Звароты з просьбай выдзеліць неабходныя на аднаўленне святыні золата і каштоўныя камяні адімія Царквы і «Бацькаўшчыны» былі адпраўленыя ў Камітэт па каштоўных металах пры СМ Беларусі, а потым інепасрэдна прэзідэнту краіны.

У той час Б. Стук і А. Сіліончык дапамаглі Міколу Кузьмічу трапіць дзеля вывучэння старажытных эмаляў у Збройную палату маскоўскага Крамля. У Пецярбургу ўдалося набыць негатывы з падрабязным іздымкамі Крыжа.

Ініцыятары адраджэння нацыянальнай рэліквіі не забывалі пра пошуки аўтэнтычнага Крыжа полацкай ігуменні. У лістападзе 1993 года адбылася паездка ў Магілёў, дзе А. Сіліончык, а таксама М. Кузьміч і

Л. Аляксею мелісустрэчу з ужо знаёмым нам быльм дырэктарам Магілёўскага дзяржаўнага музея І. Мігуліным. Дзевяностадвухгадовы пенсіянер захаваў цудоўную памяць, але пакінуў уражанне чалавека, які гаворыць значна менш, чым ведае. Госці пачулі, што юлішні дырэктар трymаў Крыж святой Еўфрасінні сваёй адзінай руцэ толькі аднойчы, калі ў 1929 годзе, адразу пасля перавозу рэліквіі з Минску, дэмантраваў яе сакратару абкама партыі. Паводле слоў Мігуліна, Крыж у вядомым чытачу пакоі-сейфе захоўваўся ў невялікім куфэрку-футаралы са шкляным верхам. Нічога новага, апрача гэтага, удзельнікі паздкіпра лёс святыні, на жаль, не даведаліся.

10 лютага 1994 года старшыня Рады «Бацькаўшчыны» Ганна Сурмач і мастак-ювелір Мікола Кузьміч падпісалі пратакол «Аб тэрмінах работы па рэканструкцыі Крыжа наўпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні Палацкай». Ён прадугледжваў, што, у сувязі са складанасцямі ў навукова-пошукавай працы, яе дакументальная і матэрыяльная вынікі разам з апісаннем Крыжа (на падставе чаго будзе ажыццяўліцца рэканструкцыя рэліквіі) мастан павінен падаць да 1 чэрвеня 1994 года. Тэрмін выканання святыні пераносіўся на канец 1994–1995 гг.

15 ліпеня 1994 года на паседжанні створанай пры Згуртаванні беларусаў свету навукова-грамадской рады па аднаўленні Крыжа быў пізацверджаны вынікі паўтарагадовой пошукавай працы мастака і канчатковы эскіз святыні.

Старшыня Рады «Бацькаўшчыны» Ганна Сурмач зазначала, што, выконваючы заказ Згуртавання беларусаў свету, Мікола Кузьміч выявіў сябе чалавекам не толькі бяспрэчна таленавітым і дасведчаным у сваёй справе, але і адданым высокай ідэі. Яе слова пацвердзіла спраба з самога мастака, які, дарэчы, апрача эскіза рэліквіі, прывёз з сабой ужо і поўны спіс неабходных матэрыялаў і каштоўных камянёў.

Адметна, што ўдзельнікаў гаворкі, а сярод іх было шмат знаныху краіне вучоных, палітыкаў, дзеячаў літаратуры і мастацтва, найперш цікавілі духоўныя, маральныя аспекты праекта. «Першым аблікоўваць тэхнічныя дэталі,— казала сябра Управы «Бацькаўшчыны» паветса Ніна Загорская,— трэба ўсвядоміць, чым будзе для нас новы твор. Калі музейным экспанатам — тады адна справа...»

Гэтая проблема не магла не хваляваць імайстра. «Ці варта ад-

наўляць сакральную святыню,—разважаў у сваім выступе Мікола Кузыміч,— карыстаючыся чыстарэстаўрацыйнымі метадамі? А можа, паспрабаваць ажыщцяўіць адраджэнне помніка, выпрацаваўшы для гэтага навуковую канцэпцыю, зварнуўшыся да твораў дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва эпохі Лазара Богшы, да візантыйскіх, старажытнарускіх, грузінскіх эмаляў, да прысвечаных іх даследаванию навуковых працаў? Паспрабаваць адрадзіць тэхніку перагародкавых эмаляў, асэнсаваць своеасаблівасць мастацкай манеры, у якой быў выкананы Крыж? Яшчэ мяне глыбока турбавала малярная проблема: будзе гэты твор халодным паўтарэннем помніка далёкай мастацкай эпохі альбо існуе магчымасць стварыць Крыж, які мог бы стацца сакральнай каштоўнасцю для нашых сучаснікаў, наблізіць нас да ідэалаў хрысціянскай духоўнасці? Першае было б магчыма пры ўдзеле толькі свецкіх колаў. Другое, асмельваюся спадзяваща, робіцца реальнаясцю пры пастырскім удзеле і багаславеніі Царквы».

Вядомы палітыкі навуковец Юры Хадыка рагушча выступіў супроць выкарыстання тэрміна «рэканструкцыя». Паводле ягоных слоў, можна было казаць толькі пра мадэль странанае святыні. У дачыненні да стварэння новага Крыжа быў прапанаваны шырокі дыяпазон тэрмінаў: «рамантычная рэканструкцыя», «паўтор», «аналаг», «юпія», «аднаўленне» etc. Прагучала нават абсурдная думка пранебходнасць захоўваць новы Крыж у банкаўскім сейфе. Уладыка Філарэт засяродзіў увагу на tym, што да ўзнаўлення Крыжа трэба падыходзіць як да высокай ідэі, рэху якой прадвызначана гучаць і ў наступных пакаленнях Тым больш, што святыня будзе рабіцца з ерусалімскага кіпарысавага дрэва імець усе яе ранейшыя хрысціянскія рэліквіі.

Нягледзячы на вострыя часам спрэчкі, удзельнікі дыскусіі ўрэшце дасягнулі згоды: у выніку задуманай працы павінна з'явіцца новая сакральная мастацкая каштоўнасць, закліканая служыць вяртанню духоўнасці, гістарычнай памяці, нацыянальнай гіднасці. Навукова-грамадская рада прыняла рагашэнне называць будучы твор наступным чынам: Крыж, узноўлены па вобразу і падабенству ўзвіжальнага* Крыжа Еўфрасінні Полацкай. Расстаўляючы ў спрэвегістарычнай дакладнасці ўсе кропкі над «і», рада рэкамендавала

* Як было доказана ў 1991 годзе на навуковай канферэнцыі, прысвечанай 830-годдзю стварэння полацкай рэліквіі, святыня найпадобнейшай Еўфрасінні належыць да тыпу ўзвіжальных крыжоў, звязаных з хрысціянскім святам Узвіжання Крыжа Гасподняга.

надалей называць старажытнага полацкага майстра не Лазарам Богшам, а «майстрам Богшам, у хрышчэнні Лазарам».

На гэтым быў, па сутнасці, завершаны першы этап велізарнай працы.

Аднак надышоў час сустрэчы чытача з Майстрам, якому было наканавана перастаўрыць Крыж святой Еўфрасінні праз гэта пакінуць сваё імя ў гісторыі Беларусі.

Спадкаемец Лазара Богшы

Ён з'явіўся на свету 1950-м у палескай вёсцы Вулька Драгічынскага раёна, што на Берасцейшчыне. Беларускі сялянскі род Кузьмічоў даваў не толькі земляробаў, але і знакамітых наваколлі майстроў. У родных мясцінах Міколы некалі добра ведаліягона га дзеда Нікіфара, найлепшага на дзесяткі вёрстаў каваля, які ўмеў і хвацка падкаваць каня, і вырабіць у сваёй кузніца праудныя дзвоны — канделіябры, жалезныя кветкі, ліхтарні. Мікола лічыць, што ў спадчы ў па генах ад дзеда шмат: працавітасць, жыццёвую філасофію, схільнасць да працы з металам... (Ліхтары, што вісяць у Брэсце над уваходам у Музей выратаваных каштоўнасцяў, выкованыя Міколавымі рукамі.)

Мастацкія здольнасці мела і Міколава маці. У маладосці, калі шпалеры ў вёскахбылі вялікай рэдкасцю, яна не мела адбою ад заказаў суседзяў, што прасілі аздобіць сцены ў хатах адмысловымі ўзорамі, якія вясковая мастацтва наносіла на тынк з дапамогаю вынайдзеных ей самаю арыгінальных разетак-формаў з сырой бульбы.

У 60-я гады Міколавы бацькі, Пятр о Нікіфаравіч і Ніна Трафімаўна, пераехалі «на цаліну», у Растоўскую вобласць, дзе жылі, між іншым, побач з шолахаўскай станіцай Вёшанская. Бацька будучага мастака памёр зусім рана, ледзьве пераступіўшы сарака годзе. Старэйшым у родзе мужчынам застаўся Мікола. Прыйшлухаўшыся да таго, што падказвала душа, ён перавёз сям'ю назад, на Бацькаўшчыну. Схільнасць да мастацтва ў хлопчыка выявілася рана, яшчэ ў малодшых класах, але магчымасць вучыцца доўгі час заставалася мараю. Дыплом аб заканчэнні Менскай мастацкай вучэльні імя Глебава па спецыяльнасці дэкаратыўна-ўжытковое ма-

стацтва Мікола Кузьміч атрымаў толькі ў 1982-м. (З выкладчыкаў ён з найбольшай удзячнасцю ўспамінае Міколу Хведраўвіча Пракапенку.) Літаральна праз лічаныя гады яго імя ўжо набыло ў мастацкім свеце сталую вядомасць.

Пазначаныя бяспрэчным талентам і адметнымі свetaўспрыманнем, багатыя асацыятыўным зместам івыкананыя ў арыгінальных формах і тэхнікахтворы Кузьміча пачалі рэгулярна выстаўляцца ў Беларусі і за межамі. Мастак працаваў з каштоўнымі металамі, з тытанам, бронзай, мельхіёрам, але яго любоўю была эмаль. Пазней, ужо ў часе працы над Крыжам, мастер скажа: «Метал — гэта якцудоўная, не верагодна прыгожая жанчына, якая можа адказаць узаемнасцю, але дасягнуць гэтага можна толькі коштам вел-

- * Спадкаемец традыцый Лазара Богшы Мікола Кузьміч (справа) і пісьменнік Уладзімір Арлоў у апошнія дні працы майстра над вобразам Жыватворнага Крыжа.
- * Наследнік традиций Лазаря Богши Мікола Кузьміч (справа) і пісатель Владимир Орлов в последние дни работы мастера над образом Животворного Креста.

ізарных намаганняў... Так і з эмаллю. Гэтыя тануткія перагародкі, нагрэешіх да 800 градусаў — а яны разлятаюцца ва ўсе бакі...»

Прызнаннем таленту і высокага майстэрства Міколы Кузьміча сталася экспанаванне яго твораў у Рэсей, Польшчы, Францыі, Нямеччыне, Злучаных Штатах Амерыкі... Фотарэпрадукцыі яго эмаляў усё часцей з'яўляліся ў міжнародных мастацкіх каталах і зборніках. Маскоўскім узей дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва набыў у сваю экспазіцыю створаную берасцейскім ювелірам серыю з шасці брошак.

М. Кузьміч удзельнічае ў многіх міжнародных сімпозіумах мастакоў-эмальераў. Найбольш плённай была паездка ў 1990 годзе ў

Гішпанію, дзе ягоныя працы атрымалівысо кую ацэнку калегаў ібылі адзначаныя спецыяльным дыпломам. Яму, адзінаму з Саюза мастакоў Беларусі, прыйшло запрашэнне на III сусветны з'езд мальераў.

Значны і, як паказалі падвеі, лёсавызначальны ўплыў на светаполіяд мастака мела яго глыбокае захапленне гісторыяй Беларусі, асабліва, мінулым Полацкай зямлі, якая была калыскаю нашай дзяржаваўнасці нацыянальнай культуры і дала Бацькаўшчыне цэласузор'е імёнаў сусветнае значнасці, дзе зоркаю першай велічыні зазяла святая Еўфрасіння. Менавіта ўвага да мінуўшчыны як падмурка сучаснага бытнавання народа і яго культуры прывяла Кузьміча да ўнікальнага праекта стварэння цыклу эмалевых партрэтаў выдатных дзеячаў беларускай гісторыі. Першым з іх стала выкананая на медзі выява вялікага князя Усяслава Чарадзея, іканаграфічнай асноваю якой паслужыла адна з мініяцюраў Радзівілаўскага летапісу. Мастака не мог не натхняць івобраз Чарадзеевай унучкі Прадславы-Еўфрасінні. М. Кузьміча вабілі эпоха асветніцтва, вядома, творчасць яго сераднявечнага калегіювеліра Богшы.

У той час берасцейскімайстар яшчэ не ведаў, што яму будзе дадзена вялікае шчасце аднавіць сакрэты старажытных эмальераў і прадаўжыць іхтадыцьлю. Але то, што прапанову ўзнавіць вобраз на шай нацыянальнай рэлігвіі, створанай у 1161 годзе, атрымаў якраз Мікола Кузьміч, не выглядае выпадковым. Тут згадваецца выслоўе філосафа пра выпадковасць як скрыжаванні некалькіх заканамернасцяў.

Аднакда таго моманту, калі доктар гістарычных навук Таццяна Макараў напіша на сваёй кнізе «Перегородчатые эмали древней Руси»: «Мікалаю Пятровічу Кузьмічу, эмальеру іспадкаемцу Лазара Богшы», заставалася яшчэ некалькі гадоў пакутіва цяжкай працы.

У Сургуце думаюць пра Беларусь

На прэс-канферэнцыі, скліканай з нагоды заканчэння працы над вобразам Крыжа, аўтар гэтай кнігі запытаўся ў нашага сібірскага суайчынніка Анатоля Слівончыка, што змусіла яго на некалькігадоў зрабіць клопат пра нацыянальную святыню беларусаў адной з найважнейшых спраў свайго неспакойнага і пераменлівага жыцця прадпрымальніка. У адказе вуснаў гэтага неардынарнага, шчодра

надзеленага ад прыроды чалавека прагучала амаль фантастычная — асабліва для людзей далёкіх ад веры — гісторыя.

Анатоль узгадаў, як вяртаўся да сябе ў Сургутпасля наведвання Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра, дзе ён быў удастоеныгонару прыкладціся да мошчаў святой палачанкі і падняцца ў яе келлю. Тады, у самалёце, яму была праява: вачам раптам адкрыўся блакітны, размаляваны дзівоснымі старажытнымі фрэскамі царкоўны купал, адрастайраваны фрагментамі паломнікі бачыў у плацкім Спасаўскім храме.

«Я, чалавек, які ў прынцыпе веры ў толькі ў сябе ды ў свае здольнасці іудачу, — успамінае Сілівончык, — адчуў, што сапраўды існуе нейкая іншая, магутная і ўладарная сіла, якая цягне мяне з Сібіры ў Беларусь, змушае думаць і пра лёс Крыжа Еўфрасінні, і пра нас, раскіданых па ўсім свеце беларусаў... Аднаго разу на прысвечаным адраджэнню Крыжа паседжанні я папытаў у прысутных і ў самога сябе, чаму цяжар адказнасці за гэтую працу — і фінансаванне, і куратарскія абязязкі — бярэ на сябе чалавек, што жыве далёка ад Беларусі. Мірапаліг адказаў мне безрозуму: «Богу лепей відаць». І гэты аргумент уладыкі аказаўся надзвычай пераканаўчым...»

Спачатку жыццёвы шлях Анатоля Сілівончыка складваўся досьць тыпова.

Ён нарадзіўся ў вёсцы Гамза, што ў цяперашнім Светлагорскім раёне, дзе і сёння жыве ягоная маці, сціплая вясковая працаўніца пенсіянерка Настасся Несцераўна, якой яшчэ вельмі цяжка даць ейныя 75 гадоў. Яе бацька быў лесніком і знамітым у сваіх ясцінах пчаляром, які трymаў у лесе 50 пчаліных «ставоў» і пастаўляў воск на царкоўныя свечкі. Анатоль успамінае, што дзеда не кусалі пчолы ішто той за ўсё жыццё не прадаў ніводнага кілаграма мёду —увесь раздаваў вяскоўцам, асабліва щодра надзяляючы хлапчукоў.

Дабрыню, щодрасць і гаспадарлівасць разам з абвостраным пачуццём справядлівасці Сілівончыкі лічаць сваімі генетычна закладзеным іфамільнымі рысамі. Да іхварты, пэўна, дадаць і жыццёвую вытрываласць: апавядоючы пра сына, Настасся Несцераўна зазвычай згадвае, як у маленстве ён, адбываючы пакаранне, цэлую гадзіну без слёз і скаргай выстаяў на каленях на грэчцы.

Бацька, Павел Паўлавіч, працаваў шафёрам. Відаць, гэта і паўплывала на цвёрды намер хлопца з гомельскага Палесся паству-

паць у Бабруйскіа ў транспартны тэхнікум. Атрымаўшы дыплом аб яго заканчэнні, пайшоў у войска.

А вось пасля армейскай службы Анатоль, можна сказаць, кінуў выклік лёсу і падаўся ў Сібір.

Цюмень, Табольск, Сургут..

Цяжкі хлеб шафёра на нафтапромыслах. (З тых часоў захаваўся ў Анатоля і ўлюбёны дэвіз: «Імчацца хутчэй за ўсіх, але пры гэтым нікому не замінаць ехаць у тым самым кірунку» і звычка заўсёды, задарма іна любыя адгеласці падвозіць на машыне спадарожнікаў.)

Доўгія месяцы жыцця сярод хантаў і мансі — сапраўдных дзяцей прыроды, у якіх, як сцвярджае Анатоль, ён шмат чаму наўчыўся і якім цяпер імкнецца аддзячыць: то падорыць паўтары тоны бісеру для народных промыслаў, то прышло перад святам некалькі тонаў шакаладавых цукерак..

А яшчэ былі мары пра сваю ўласную справу, якія непазбежна разбіваліся аб тагачасную рэальнасць.

У Сургуце ён з'явіўся ў жніўні 1978 года, маючы, як признаецца, напалеонаўскія планы і пяць рублёў у кішэні.

З самых першых дзён узяўся сваімі рукамі будаваць дом. Той па-беларуску грунтоўны дом з печчу, дзе маці, калі гасцівала ў сына, пякла думяны вясковы хлеб, стаіць у Сургуце і сёння. Печ таксама змураваў сам Анатоль.

З таго часу з Сургутам звязаныя ўжо дваццаць гадоў жыцця. Рашучы паварот у ім адбыўся ў 1985, калі Анатоль кінуў круціць абаранку і заняўся бізнесам.

На абрашай дарозе прадпрымальнік беларус, у якім быццам бысфакусаваліся працавітасць, кемлівасць, мэтанакіраванасць і здаровыя амбіцыі ўсяго роду Сілівончыкаў, зведаў і шчасце ўзлётаў і горкія расчараванні. Можна не сумнівацца, што сюжэт аўкалій тут хапіла б на цэлую кнігу, якая калі-небудзь, магчыма, будзе напісана. Мы ж абмяжуемся тым, што паведамім чытачу неабходны мінімум інфармацыі. Сёння А. Сілівончык з'яўляецца генеральным дырэктарам закрытага акцыянернага таварыства «Сіборсервіс» і вучыцца ў Акадэміі народнай гаспадаркі пры ўрадзе Расейскай Федэрацыі. Калі знаходзіцца вольны час, прысвячае яго паляванню і рыбалцы, а найперш — працы на ўласнай фермерскай гаспадарцы, якая займае 130 гектараў і здзіўляе гасцей сваімі ўраджаямі. У Сібіры падрастаюць двое ягоных сыноў —

названы па дзеду Павелістарэйшы Генадзь, якому бацька даў імя свайго ранапамерлага брата.

Да таго, што нам ужо вядома пра дзейнасць Анатоля Сілівончыка — мецэната варта дадаць яшчэ колькі істотных штрыхоў. 100 мільёнаў расейскіх рублёў у 1996 годзе ён перавёў дзіячаму дому ў Сургуце. Выдатны падарунак атрымала іродная вёска Гамза. Для яе (наколькі нам вядома, гэта пакуль што адзіны ў Беларусі) падак зямляк з Сібіры набыў аўтобус, які чатыры дніна тыдзень, працуучы па графіку, возіць вяскоўцаў у Парычы, Светлагорск і Бабруйск і кругласутачна дзейнічае як «хуткая дапамога», дастаўляючы хворых у больніцу. Апрача таго па святах прыватны аўтобус адвозіць вернікаў у храм.

Значныя сродкі былі ўкладзеныя нашымі суайчыннікамі у зняты рэжысёрам Віктарам Шавялевічам паводле сцэнарыя Сяргея Тарасава кінафільма «Пастка для зубра», у цэнтры якога — асоба выдатнага дзеяча айчыннай гісторыі, уладара Вялікага княства Літоўскага Вітаўта. Апошнім па часе фільмам Шавялевіча сталася дакументальная стужка, якая апавядае пра адраджэнне Крыжа святой Еўфрасінні. Фундаваў фільм, гэтаксама як і кнігу пра нашу нацыянальную рэлігію, Анатоль Сілівончык.

Дзякуючы земляку з Сургута, убачыла свет адна з новых книг беларускага паэта з Санкт-Пецярбурга Анатоля Кірвеля. Сілівончык стаў фундатарам мемарыяльнай дошкі ў гонар супрацоўніка Інстытута беларускай культуры (Інбелкульту), які паслужыў правобразам Беларускай акадэміі навук.

А. Сілівончык удзельнічаў у фінансаванні Першага і Другога з'ездаў беларусаў свету.

Прыехаўшы ў ліпені 1997 года на Другі з'езд, Анатоль разам са старшынёй ЗБС «Бацькаўшчына» Ганнай Сурмач наведаў у Брэсце майстэрню Міколы Кузьміча, якому заставаліся ўжо лічаныя дні да завяршэння пяцігадовай працы над Крыжам.

Тады ж пачала набываць канкрэтныя абрэсы прапановаў аб заснаванні Міжнароднага дабрачыннага фонду Жыватворнага Крыжа святой Еўфрасінні. Аўтарамі ідэі былі сібірскі прадпрымальнік і яго калега і сябар, старшыня праўлення сумеснага прадпрыемства «Міжнародны цэнтр прадпрымальнікаў беларускай дыяспары» Барыс Стук. (Цікава, што Анатоль і Барыс нарадзіліся ў адзін дзень

- * Полацкі Спаса-Еўфрасіннеўскіманастыр сёння.
- * Полоцкий Спасо-Евфросиньевский монастырь сегодня.

— 4 траўня 1957 года, што, напэўна, дабратворна ўплывае на іхсупольную дзейнасць.)

Сілівончык прызнае, што на самым пачатку ягоны ўдзел у аднаўленні вобраза Крыжа Еўфрасінні меў папулісцкае адценне. Але хутка клопаты пра святыню перааслі ўглыбокае адчуванне сваёй далучанасці да вялікага патрыятычнага чыну, прычым гэтае пачуццё зрабілася агульным для ўсёй сям'і. Прадпрымальнік сцвярджае, што ягоная дапамога ва ўзнаўленні рэліквii, яго імкненне арганізаваць справу так, каб фінансавы стан фірмы не ўплываў на працу над Крыжам, атрымлівалі звартную сувязь. Крыж таксама дапамагаў — прыносіў маральнае задавальненне, падказваў выйсце ў складаных сітуацыяхна працы і дарыў зусім іншую атмасферу дома, нараджаў новыя ідэі і праекты. Адным з іхстаўся намер збудаваць у Сургуцкім раёне першую ў Сібіры царкву ў гонар святой Еўфрасінні Полацкай.

Доказы Георгія Штыхава

Ідэя адраджэння Крыжа полацкай асветніцы выклікала новы ўсплёск цікаласці да асобы Еўфрасінні і гісторыі стварэння яе рэліквііз боку літаратараў, мастацтвазнаўцаў, гісторыкаў. У навуювой сферы найбольыш зроблена было тут доктарам гістарычных наукаў, загадчыкам аддзела археалогіі і гісторыі Полацкай зямлі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Георгіем Штыхавым. Ён ўдакладніў шэраг спрэчных пазіцый і зрабіў свае высновы здабыткам чытачоў у публікацыях, сярод якіх вылучаецца змешчаны ў часопісе «Полацак» (ён па-беларуску выходзіць у амерыканскім горадзе Кліўлендзе) артыкул «З гісторыі вывучэння крыжа прэпаблінай Еўфрасінні».

Раней нашу нацыянальную святыню звычайна адносілі да гэтак званих напрастольных крыжоў. Такой думкі, у прыватнасці, трymаўся і масюскі гісторык Л. Аляксеев. Аднак нам ужо вядома, што на навуковай канферэнцыі з нагоды 830-х угодкаў стварэння Крыжа святой Еўфрасінні (найперш дзякуючы даследаваннем Васіля Пуцко) была зробленая выснова аб тым, што полацкая рэліквія з'яўляецца крыжам узвіжальным, іншым і словамі, звязаным са святам Узвіжання. Аб гэтым, дарэчы, у сваёй доктарскай дысертацыі яшчэ на початку 80-х гадоў пісаў і сам Г. Штыхай. Цяпер ён падкрэслівае, што, з улікам аналогіі, меркаванне В. Пуцко трэба лічыць канчатковым доказаным. А разэнне Еўфрасінні падараваць Спасаўскай царкве менавіта звіжальны крыж, мае, на думку беларускага гісторыка, сваё тлумачэнне.

Рэч у тым, што пасля прыняція хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях сярод князёў пашырыўся звычай цалаваць крыж для пацверджання ўзятых на сябе абавязкаў. Калі ў час паўстання 1068 года ў Кіеве гараджане вызвалілі полацкага князя Усяслава Чарадзея звязаны і абвясцілі яго вялікім князем кіеўскім, сучаснікі палічылі гэтую падзею сімвалічнай, бо адбылася яна ў дзень Узвіжання Крыжа Гасподнія. І ў Кіеве, і ў Полацку добра памяталі, якулетку 1067 года, пасля крывавай бітвы на Нямізе, калі Усяславу Брачыславічу удалося адстаяць межы сваёй дзяржавы, кіеўскі князь Ізяслав запрасіў полацкага вадара на перамовы пад Воршу і падступна захапіў яго з сынамі ў палон, парушыўшы ўшы дадзеное цалаванне.

Летапісец занатаваў, што, седзячы ў кіеўскай земляной турме,

Усяслаў, уздыхнуўшы, прамовіў: «О крыж святы! Так я верыў табе, ты і пазбаў мяне ад гэтай ямы». У адказ Бог і пака-
заў сілу крыжа.

У сувязі з лёсам полацкага князя летапіс кажа аб тым, што крыж дапамагае князям у бітвах, ратуе ад бяды тых, хто звяртаецца да яго са шчыраю верай. Нават сам д'ябал небаіцца нічога, апрача крыжа. (У Радзівілаўскім летапісу ёсць мініяцюра, на якой Усяслаў Чарадзей паказаны на кіеўскім пасадзе, дзе князь, на думку старажытнага аўтара, апынуўся якразу выніку перамогі крыжа над д'яблам.) Ведаючы пра су-
падзенне выходу полацкага князя на волю з хрысціянскім свя-
там, Усяславава ўнучка Еўфра-
сіння, як перакананы Георгі
Штыхаў, і прысвяціла гэты незвычайнай падзеі ўзвіжальны крыж.

Згодна з царкоўнымі гісторыкамі, у IV стагоддзі візантыйскі імператар Канстанцін перадвырашальнай бітвой ўбачыў на небе крыж, які абяцаў яму перамогу. Імператар сапраўды адлеў ворагаў, глубока паверыўшы ў цудатворную сілу святыні, а яго маці, царыца Алена, адшукала ў Палестыне, на Галгофе, крыж, на якім сустрэў смерць Збавіцеля роду чалавечага.

Царква святкуе Узвіжанне вельмі ѿрачыста. Напярэдадні ўпрыгожаны кветкамі крыж выносяць і ў складаюць на сярэдзіне храма. Цырымонія адбываецца пад гучанне званоў і спевы. Потым крыж на ўсе чатыры бакі паказваюць вернікам. Папулярнасць свята Узвіжання ў старажытным Полацку пацвярджае зробленая там у 1967 годзе Г. Штыхавым унікальная археалагічная знаходка — каменны абрэзок з выяваю святых Канстанціна і Алены, што трymаюць перад сабою вялікі крыж.

* Захавальніцы манастырскіх традыцый.

* Хранительницы монастырских традиций.

Узгаданым вышэй артыкуле Георгі Штыхаў аргументавана абвяргае і пазіцыю масюўскай даследчыцы Таццяны Макаравай, якая ў сваёй кнізе «Перегородчатые эмали древней Руси» выказала думку, што Богша быў не полацкім, а кіеўскім майстрам. Беларусківучоны перакананы, што Богша мог стварыць крыж толькі ў Полацку, бо абвязаны быў працаўаць паднаглядам і апекаю самой заказчыцы — Еўфрасінні.

Вельмі важкім сведчаннем на карысць гэтага ёсць знайдзеная ў 1962 годзе археолагамі на полацкім Верхнім замку рэшткамі майстэрні ювеліра-залата другой паловы XII—пачатку XIII стагоддзя, часу, які часткова супадае з жыццём знакамітай полацкай ігуменні. Пры раскопках былі выяўленыя кавалкі залатой фольгі і фрагмент старажытнай перагародкавай эмалі памерам 0,8 на 0,8 сантиметры з мініяцюрнымі выявамі крыжыкаў. Знайдзеная эмаль мела трохкракі колеры: сіні, чырвоны і белы, якія побач з зялёным (у меншай колькасці) з'яўляюцца асноўнымі і на Крыжы святой Еўфрасінні. Гэтая акаличнасць таксама пацвярджае версію, паводле якой у 1962 годзе была раскапаная майстэрня некаго-небудзь, а самога Богшы.

Разглядаючы дэкор святыні, Штыхаў заўважае, што значнае месца ў ім належыць разеткам у форме кветкі з восьмю пялёткамі. Гэткі матыў салірнай арнаментыкі, як сведчаць археалагічныя знайдкі (асабліва каменныя формы для адпікі жаночых аздобаў) быў распаўсюджаны ў старажытным Полацку. Варта згадаць і тое, што яшчэ ў 1977 годзе спецыялісту галіне гісторыі дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва В. Васіленка прыйшоў да выніку, што Крыж найпадобнейшай Еўфрасінні «адгрозніваецца ад кіеўскіх эмальяў, прадстаўляючы полацкую эмальерную школу».

Яшчэ адзін аргумент — тое, што выконваць свае заказы полацкая асветніца, як мы ведаем на прыкладзе будаўніцтва дойлідам Іаанам храма Спаса, даручала мясцовым талентам.

Трэба дадаць, што — гэта ўжо адзначалася раней у раздзеле «Помнік беларускага пісьменства» — надпіс на Крыжы адлюстроўваў некаторыя рысы жывой гаворкі Полацкай зямлі.

«З усяго вышэйскага нага, — падсумоўвае Г. Штыхаў, — вынікае, што Лазар Богша з'яўляецца полацкім майстрам-залатаром і эмальерам вельмі высокага ўзроўню, і месцам яго сталага жыхарства быў Полацк».

Шляхам спроб і памылак

Сказаць, што перад Міколам Кузьмічом стаяла архіскладаная задача,—значыцца, не сказаць амаль нічога. Да статкова нагадаць, што сакрэттэналогіі перагародкавай эмалі быў страчаны на ўсходнеславянскіх землях яшчэ ў эпоху геніяльнага полацкага ювеліра Богшы, восем стагоддзяў таму.

Але, першым мастак наблізіўся да свайго галоўнага адкрыцця, першым на доўгія месяцы, як некалісераднявечныя алхімікі, заныні ўсяд свету ў чатырохсценах сваёй майстэрні перайшоў да працы з матэрыялам, было яшчэ паўтара года папярэдніх пошукаў, мноства кансультацый з дактарамі гістарычных навук Т. Макаравай і Л. Аляксеевым і іхменскімі калегамі.

Выступаючы ў ліпені 1994 года на паседжанні створанай пры ЗБС «Бацькаўшчына» навукова-грамадскай рады са справаздачай пра першы этап працы, майстар быў не надга шматслоўны: «Скурупулёзна вывучаліся помнікі дэкаратыўнага мастацтва са збораў Збройнай палаты, у прыватнасці разанская барма XII стагоддзя. У Санкт-Пецярбургу, у Музеі гістарычных каштоўнасцяў, пазнаёміўся са шклянымі негатывамі здымкаў Крыжа, зробленымі ў 1896 годзе фатографам Чысцяковым. З іх аддрукаваныя першыя ідэнтычныя фота рэліквій. Таццяй Іванаўнай Макаравай было адмыслова падрыхтаванае поўнае апісанне Крыжа, што дало наймагутнейшы імпульс у аднаўленні ягонае іканаграфіі. Леанід Васільевіч Аляксееў узімі творчае аблічча майстра Богшы і яго эпохі, што дазволіла пераадолець веліварную часавую дыстанцыю, так бы мовіць, падсвядомасцю адчуць подых старажытнага ювелірнага горна, спазнаць неўміручую прыгажосць старажытнай эмалі, усвядоміць веліварнае майстэрства і ўпакораную цярпіласць, з якімі стваралі тагачасныя ювеліры... Вывучаны манаграфічныя даследаванні, прысвечаныя візантыйскім, старажытнарускім і грузінскім (VII–XIII стст.) эмалям. Адбылося знаёмства запісаннем метадаў і прыёмаў рэстаўрацыі кароны венгерскіх каралёў (XII ст.)...»

Страчаныя альбо пашкоджаныя эмалевыя выявы з Крыжа святой Еўфрасінні ўзнаўляліся паводле класічных узоруў візантыйскага і старажытнага усходнеславянскага мастацтва ў строгай адпаведнасці з канонамі. Гэтаксама карпатліва ішла рэканструкцыя калары-

- * Яны абрали шлях служэння Госпаду.
- * Они избрали путь служения Господу.

стычнай гамы старажытных образю. Дзеля дасягнення максімальнай дакладнасці выкарыстоўваўся метад фатаграфічнага аналізу. Інай кажучы, былі зробленыя сотні шматкратных фотапавелічэнняў усіх паверхняў Крыжа, дэталяў фігур святых, арнаментаў і надпісаў.

Дапамога доктара гістарычных навук Т. Макаравай была на гэтым этапе праста неацэннай. Павялічаныя фатаграфіі віселі над яе столом. «Кожная маленькая пластичка, — успамінае Таццяна Іванаўна, — была нам аляваная і расфарбаваная; да яе бы ліпадраныя аналогі, бо захавалася болей за трыста старажытнарускіх рэчаў з перагародкавай эмальлю, якія я малявала ў розных музеях былога Саюза».

Абмяркоўваліся літаральна ўсе дэталі: якігі матый* будзе ў Хрыста, як павінна выглядаць рука святога з багаславеннем?.. Удакладняліся нюансы. Напрыклад, тое, што ў старажытных хусходненнях днеславянскіх

---

* Гіматый — верхнє адзенне ў выглядзе плашча.

эмалях мастакі не паказвалі на тварах румянаў і паўценяў, альбо што южная лакальная колеравая пляма мела сваю перагародку.

Толькі тады майстар зрабіў у колеры рабочыя малюнкі-рэканструкцыі, якія былі ў хваленых спецыялістамі пасля памяншэння да памераў реальнаага Крыжа далі магчымасць распачаць непасрэдную працу.

Рызыкуючы стаміць чытача тэхналагічнымі тонкасцямі, усё ж паспрабуем хаця б схематычна паказаць велізарную складанасць проблемаў, што паўсталі ў гэты момант перад беларускім майстрам.

З трактатам ягонага калегі з XII стагоддзя, прасвітэра Тэофіла, мы ўжо знаёміліся, калі ішла гаворка пра вяршыні маастацтва старожытных хюбеліраў. Дзеля аднаўлення стражданай тэхнікі перагародкавай эмалі трэба было ўлічыць і ўседадзенія пра сённяшнюю вытворчасць эмаляў, якія вельмі розняцца і складам і харектарам падрыхтоўкі асновы. Адрозненні ў складзе эмалевай масы вызначаюцца прафесійнымі здольнасцямі майстра і маастацкай традыцыяй той ці іншай школы эмальераў. Усе рэцэпты эмаляў, пры іхбясконцым множстве, з'яўляюцца, міжтым, варыянтамі алавяна-каліевага шкла. Шкляная маса раздрабняецца ў адмысловых ступках на парашок, які і служыць эмальеру сыравінай.

У вырабе перагародкавай эмалі ў часы Богшы на ўсходнебеларускіх землях выкарыстоўваліся як гэтак званыя глухія, так і прасветленыя (апалавыя) сплавы. Адзенне на выявах рабілася з эмаляў першага кшталту, а твары, руکі і іншыя дэталі — з апалавых.

Старожытныя ювеліры працавалі з золатам 70–80-й пробы. Пасля адпаведных маніпуляцый з матрыцай, на якой штампаваўся асноўны абрыс малюнка, выява пераносілася на тонкую залатую пластку. На ёй асцярожна праціскалася палыбленне, у выніку чаго прызначаны для запаўнення эмаллю малюнак апынаўся як быццам у латочку глыбінёю 1–1,5 міліметра. Далей майстар нарыхтоўваў найтанчэйшыя (на дзесяткі і сотні долі міліметра) залатыя палоскі і з дапамогаю пінцета і клею выкладаў перагародкі, якія ствараліў-земкі* пад эмаль.

У адрозненне ад заходніх еўрапейскіх, нашы сераднявечныя майстры карысталіся толькі чыстымі тонамі. Ювелір мусіў для кожна-

* Вуземка — беларускі адпаведнік расейскага слова «ячейка».

га колеру стварыць асобную, цалкам іваляваную вуземку з залатых перагародак. Калі мастак паказваў чалавечы твар, то, напрыклад, рабілася маленькая вуземка для вока, а ў сярэдзіне ў яе — яшчэ меншая для зрэнкі. Прытым сам твар могмець у дыяметры ўсяго трох мілеметры.

Наклеўшы дэталі малюнка, майстар насыпаў у вуземкі прывар і ставіў залатую пластку на жарніцу, каб прылітаваць перагародкі. Калі залатая аснова была гатовая, кожная вуземка запаўнялася эмальевым парашком пэўнага юлера. Пасля плаўлення эмальевай масы паверхня пласткі шліфавалася датуль, пакуль залатая аснова ведзь, эмаль і перагародкі не ператвараліся ў суцэльную гладкую паверхню. І ўсё гэта паўтаралася мноства разоў.

Сучаснаму спадкемцу старажытных хюбеліраў даводзілася праца ваць літаральна наўслеп, навобмацак, шляхам сотняў спроб і памылак, спадзеючыся не толькі на набытая веды, але і на інтуіцыю, на Божую дапамогу.

Аднаўляючы надпіс на Крыжы, Мікола Кузьміч вырабіў больш за 300 чаканаў. Кожны — асобная літара. Кожны рабіўся падмікраскопам. Здавалася, што істотная частка працы засталася ззаду. Але пасля кансультацыі са спецыялістамі высветлілася, што ў XII стагоддзі Богша не мог карыстацца такой тэхналогіяй, бо яе проста не існавала. Зноў трэба было пачынаць спачатку.

Аднак самае адказнае — 20 мініяцюрных эмальевых «партрэтаў» — яшчэ чакала наперадзе.

Кузьміч авалодаў тэхнікай «малявання» танюткімі перагародкамі, але тут узнікла новая цяжкасць: як прылітаваць іх да залатой асновы? Мастак ведаў, што, калі ў XIV стагоддзі расейскія майстры спрабавалі аднавіць тэхніку перагародкавай эмалі пры двары мітрапаліта Алексія, якраз згаданая аперацыя — злучэнне перагародак з латком — паўстала неадольна перашкодай.

Над гэтаю таямніцай найбольш пакутаваў і Мікола. «Бывала, усё нібыта зробіш, як трэба, паставіш загатоўку ў муфельную печ, а перагародкі ў зялі і «паплылі» — малюнак збліся, работа ідзе ў браю».

Колькіразоў усё адпраўлялі пераплаўку, колькі разоў агортвала роспач, — ведае толькі сам Мікола ды яшчэ ягоны вучань Віталь Якавук, які няраз у хвіліны паняверкі і расчараўання не мог стрымаць слёз.

Мастак сцвярджае, што былі выпадкі, калі знайсці вый-
сце дапамагалі шчырыя малітвы, пасля чаго, уначы, ён прачынаўся ад голаса, які пад-
казваў элементарнае рашэнне, што ляжала, здавалася, навіда-
воку, але бясконцае мноства разоў выслівала з рук. Майстар упэўнены, што менавіта голас з неба навёў яго ў адзін з самых складаных перыядоў пошуку на думку запаволіць рэакцыю эмалі адмысловай прысыпкай. Для лёсу адноўленага Крыжа гэтае адкрыццё было ледзьве не вырашальным.

Кожную пластку з эмалевымі мініяцюрамі перараблялі некалькі разоў. Найцяжэйшым псіхалагічным эпізодам усёй працы Кузьміч лічыць той выпадак, калі ён з вучнямі мусіў сарваць здраўлянай асновы ўвесь верхні бок Крыжа, бозразумеў, што ідзе аблудным шляхам. «Каб пакінулі, — атрымалася б усяго тандэтная копія, бо перагародкі ў нас выходзілі тоўстыя — 0,16 міліметра, а трэбабыло 0,04. У такім малюнку не было трапёткасці, вытанчанасці, у ім застываў след не рукі, а інструмента».

Пераадолець сумнёвы, выбрацца з туўпіка мастаку і яго вучням дапамагала ўвага мітрапаліта Філарэта, падтрымка сяброў і блізкіх. Два першыя гады працу фінансаваў Анатоль Слівончык. З мэтаю прысягнення да праекту дзяржаўных сродкаў Згуртаванне беларусаў свету вяло перамовы з Міністэрствам культуры і Камітэтам па справах рэлігіі. Аднак тыя гады ў найноўшай гісторыі Беларусі былі пераломнія. Мяньялася вярхоўная ўлада, мяніліся міністры і прэм'ер-міністры. І кожны раз урадавыя кабінеты трэба было абыходзіць зноў... Сітуацыя ня-пэўнасці нараэшце змянілася, калі частку выдаткаў ўзяла на сябе Цар-

* Вечна юны храм Спаса.

* Вечно юный храм Спаса.

ква. Пасля звароту ўладыкі Філарэта да презідэнта дзяржава выдзеліла майстру патрэбную юлькасць золата.

Някідкім, але надзвычай адчувальным быў удзелпрадстаўнікоў Камітэта дзяржбяспекі, якія выконвалі так званую аператыўную і ахоўную функцыі. «Усе пяць гадоў, — кажа Мікола Кузьміч, — у маёй майстэрні сядзеў ахоўнік — бярог мяне і рэліквію. Сяргей Якімук, супрацоўнік Камітэта, безперабольшання быў майм ценем. Баюся, без гэтай арганізацыі я нічога б не зрабіў».

На ўзнаўленне Крыжа сапраўды патрабаваліся вялікія матэрыяльныя каштоўнасці: золата, срэбра, некалькісотняў рачных перлін, каштоўныя камяні..

А пярэджаючы падзеі, заўважым, што некалькі тыдняў перад заўвршеннем працы ў майстэрні неадлучна дзяжурылі супрацоўнікі дзяржбяспекі, узброеныя аўтаматамі. На пытанне аўтара кнігі, ціне былі такія заходы прамернымі, С. Якімук адказаў, што, згодна з неафіцыйнымі дадзенымі, напады на майстэрню сапраўды планаваліся. Прычым не выключана, што злачынцаў цікавілі не золата і жомчуг, а — сам Крыж, чыё паўторнае выкраданне малю бстацца ўжо не крымінальнай акцыяй, а набыць палітычныя характар.

4 красавіка 1996 года ў Брэсце адбылося выязное паседжанне навукова-кансультацыйнай групы па адраджэнні Крыжа. Падрахоўваючы абмеркаванне, што праходзіла ў майстэрні М. Кузьміча, доктар гістарычных навук Леанід Аляксееў, не хаваючы хвалявання, казаў: «Аднаўленне Полацкага крыжа — з'ява бяспрыкладная. Но гэта — старажытная візантыйская тэхніка, абсолютна страчаная ва ўсім свеце. І вось сёння тут, у Беларусі, гэтая тэхніка адноўленая! У нас нарадзіўся новы Лазар Богша!»

Мікола Кузьміч перакананы, што цяпер шматшто зрабіў бы крыху іначай і, вядома, бліжэй да дасканаласці. Калі Крыж ужо быў амаль гатовы, мастак прапанаваў мітрапаліту Філарэту паўтарыць тыя пласткі, якія лічыў не зусім удалымі. Аднак уладыка даў мудрую параду пакінуць рэліквію безмастакага «рэдагавання», каб захаваць для гісторыі не толькі вынік, але і рэчыўнае ўвасабленне самога працэсу адраджэння святыні.

Паломніцтва ў Святую Зямлю

Міюла Кузьміч прызнаеца, што ніколі не быў атэістам, але яго сапраўданне вяртанне да веры адбылося ў часе ўзнаўлення Крыжа найпадобнейшай Еўфрасінні. Мастакупэўнены, што, нават калі б яму быў забяспечаныя найлепшыя ўмовы, ён не здолеў бы зрабіць гэтую працу бездухойнай згоды ў душы. Чым далей майстар судакранаўся з Крыжам, тым глыбей адчуваў непарыўную сувязь стану душы з тым, наколькі паспяхова ідуць пошуки, наколькі бліжэй ён робіцца да свайго адкрыцця. «Шукаць у сабе гэтую духоўную згоду,— кажа Мікола,— магчыма толькі праз малітву, праз рэлігію».

Ён часта ўзгадвае глыбоке духоўнае ўзрушэнне, перажытае ў той момант, калі прыклаўся да прывезенай уладыкам Філарэтам часцінкі Святога жыватворнага дрэва ад Крыжа Гасподняга.

У адным са сваіх інтэрв'ю Кузьміч успамінаў першую паездку да мітрапаліта. Імёны святых мастактады зазубрываў, як школьнік, аднак, прыехаўшы, усё перабытага. «Але ж вывучаць трэба было не толькі імёны, а кожную драбніцу ў іхнім адзенні, бо ўсё мае свой сэнс. Нават у адценнях колеру. Жомчуг, напрыклад, сімвалізуе чысціню і беззаганнасць, рубін — колер жыцця і крыві Гасподняй, сапфір — колер яснага неба... Да працы над Крыжам янават як след Бібліі не чытаў, гартаў толькі. А дзеля таго, каб яно адкрылася, Святое Пісьмо трэба чытаць з жаданнем, вераю... За гэтыя пяць гадоў я ўсвядоміў галоўнае: жыццё хутка пльннае і трэба спяшацца рабіць добро».

Людзі, якія добра ведаюць Міколу, могуць засведчыць: гады, прысвечаныя адрадженню нацыянальнай святыні, сапраўды сталіся для берасцейскага майстра часам уласнага духоўнага адраджэння.

Надзвычай важную ролю ў гэтым ўзыходжанні адыграў удзел мастака ў летку 1994 года ў паломніцтве прадстаўнікоў Беларускай праваслаўнай царквы ў Ерусалім.

Паломнікі на чале з мітрапалітам Менскім і Слуцкім Філарэтам везлі з сабою ўжо вырабленую аснову будучай святыні. Дрэва на яе было, дзякуючы ўладыку, ўзятае ў тым самым гаі, дзе некалі рос кіпарыс, што пайшоў на Крыж, на якім сустрэўся са смерцю Сын Божы.

Крыж-аснова ляжаў на Труне Гасподняй. Разам з Крыжам пада-

рожнікі з Беларусі наведалі месца апошняга зямнога прыстанку святой Еўфрасінні ў Феадосіевым манастыры. Па вяртанні ўладыка Філарэтказаў у інтэрв'ю, што «размова аб tym, ці можа стаць новая мастацкая сакральная каштоўнасць беларускай святыніяй — беспрадметная. Гэта ўжо святыня... Адчуваецца багаславенне Ерусаліма, якое мы ўзялі ў ерусалімскага патрыярха Дыядора II, у Труны Гасподняй».

Мікола Кузьміч называе паломніцтва ў Святую Зямлю адной з найгалоўнейшых падзеяў свайго жыцця. «Ерусалім — гэта велічны помнік Богу... — успамінае пра свае ўражанні і пачуцці мастак. — Мяне ўразіла літаральна ўсё: ад візантыйскіх мазаік да цудоўнай разбы па камені, мармуры і граніце, ад шэдэўраў архітэктуры да горных манастыроў. Мы прайшлі па шляху Еўфрасінні Полацкай, затрымаліся каля месца, дзе яна была пахаваная; там манахі далі кожнаму з нас па крыжыку з мошчамі Феадосія Вялікага. Мы слухалі, як натхнёна ўладыка вёў набажэнства. Мы прайшлі шляхам Хрыста, наведалі ў Ерусаліме ўсё месцы, звязаныя з Сынам Божым. А на гары Спакусы я ледзьве не памёр... Напэўна, ад нясцерпнасці спяюты атрымаў сонечны ўдар. Дзве гадзіны ляжаў на старажытнай паліраванай пліце. Святыя айцы сказаў: гэта рукід'ябла... Але багаславенне ерусалімскага патрыярха Дыядора дапамагло, і потым я заўсёды адчуваў ягоную духоўную сілу. Якраз па багаславенне, па Божую дапамогу мы і ехалі да Труны Гасподняй...

Наперадзе тады быў яшчэ тры гады працы.

У лета 1997-е

Улетку 1997 года пакутлівая і шчаслівая праца над узнаўленнем нацыянальнай святыні наблізілася да завяршэння.

Чытач, які добра знаёмы з апісаннем рэліквіі XII стагоддзя, павінен ведаць таксама мастацкі і тэхнічныя характеристыстыкі адроджанага Крыжа.

Залатыя пласткі з перагародкамі эмалямі сучасны майстар выкананы з металу 986-й пробы і прымацаваў да кішарысавай асновы цвікамі з золата. На пластках, апрача эмалевых «партрэтаў», былі падрыхтаваныя месцы дзеля закладання хрысціянскіх рэліквіяў, якія

- * На ўрачыстасці, прысвечаныя вяртанню вобраза Крыжа Еўфрасінні ў Полацк, прыехаў прэм'ер-міністр Рэспублікі Беларусь Сяргей Лінг.
- * На празднества, посвященные возвращению образа Креста Евфросинии в Полоцк, приехал премьер-министр Республики Беларусь Сергей Линг.

знаходзіліся ў старажытным Крыжы і якія, дзякуючы намаганням Царквы, пашчасціла атрымаць і ў наш час.

Пакінутыя ў верхнім і ніжнім перакрыжаваннях каўчэгі для «Крыві Хрыстовай» і «Дрэва Жыватворнага» былі дэкараваныя ажурнымі крыжыкамі. Яшчэ тры каўчэгі такой самай формы для мошчаў святых Стэфана, Панцялеймана і крыўі святога Дзімітрыя меліся пад іх выявамі на адваротнай паверхні святыні.

Крыжбыў абліям аваны аю́каю паджом чуг. Агулам спатрэбілася каля пяцісот перлін дыяметрам 4–5 міліметраў. Акоўка збіралася з сегментаў. Па яе баках мясцілася пакладзеная ў філігранныя кружкі зернь. Жомчуг знаходзіўся на залатай нітцы дыяметрам 0,3 міліметра.

Верхнібок Крыжа аздаблялі каштоўныя камяні, апрацаваныя

кабашонам* каштоўныя камяні: горны қрышталь (чатыры камяні), гранат-альмандын** і два сапфіры.

Латачки пад выявы святых і арнаменты былі ціснёнымі з наступным прачаканьваннем і дасягалі глыбіні два міліметры. Перагародкі рабіліся з ліставога металу і мацеваліся прыліткай. Палітру эмалевыхх колераў майстар вытрымаў у дакладнай адпаведнасці з аналагамі эпохі Еўфрасінні.

Бакавы надпіс з імем майстра выкананы на срэбры 982-й пробы з таўшчынёю металу 0,2–0,3 міліметры. У тыхмесцах, дзе Крыж-арыгінал быў пацюджаны, Міюла Кузьміч зрабіў рэканструкцыю паводле перагародковых эмаляў часоў ювеліраБопшы. Браўся пад увагу творы жывапісу і дробнай пластыкі з каменю, якія могічыць сераднявечны полацкі майстар, іфрэскавыя размалёўкі Спасаўскага храма, якія цяпераднаўляюцца рэстаўратарамі начале з Уладзімірам Ракіцкім.

Напрыканцы ліпеня ў берасцейскім Свята-Сімяонаўскім кафедральным саборы з удзелам мітрапаліта Мінскага і Слуцкага, Патрыяршага экзарха ўсіх Беларусі Філарэта адбыўся абрад закладання ў адноўлены Крыж хрысціянскіх рэліквіяў. 24 жніўня 1997 года ў тым самым храме прайшла ўрачыстая цырымонія перадачы адроджанай святыні Беларускай праваслаўнай царкве. На наступны дзень атрымалі магчымасць пакланіцца Крыжу прыхаджане кафедральнага Свята-Духаўскага сабора ў сталіцы нашай дзяржавы.

24 верасня праходзіла выніковая нарада непасрэдных удзельнікаў працы па адноўленні вобраза Крыжа, дзе мітрапаліт Філарэт урачыста абвясціў аб тым, што неверагодна складаная справа адраджэння нацыянальнай святыні агульным і саборным і намаганнямі Царквы, грамадскасці дзяржавы паспяхова завершаная. Уладыка нагадаў прысутным, што перад імі не проста выдатны твор мастацтва, але, найперш, неацэнная сакральная каштоўнасць, якую неабходна вярнуць на яе спрадвечнае заюннае месца — у полацкі Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр.

Дактары гістарычных навук Леанід Аляксееў і Георгі Штыхай не шкадавалі ўзнёслых слоў, справядліва назваўшы працу берасцейскага майстра навуковым ітворчым подзвігам, вартым та-

* Каштоўнасць — форма лінзы альбо паўсфери, якую надаюць каштоўным камянім у выніку шліфавання.

** Гранат-альманд — камень насычанага чырвонага колеру з фіялетавым адценнем.

го, каб застацца ў памяці наступных пакаленняў. Іхкалега Таццяна Макарава паразаўнала значнасць узнаўлення вобраза Крыжа святой Еўфрасінні для духоўнага адраджэння Беларусі з тым, якую ролю адыгрывае для Расеі адбудова знішчанага бальшавікамі маскоўскага храма Хрыста Збавіцеля.

Вынікам шырокага абмену думкамі стаўся наступны дакумент.
КАМЮНІКЕ

**паседжання навуковай рады, скліканай у сувязі
з заканчэннем працы над узнаўленнем вобраза Крыжа
найпадобнейшай Еўфрасінні, ігumenні Полацкай**

24 верасня 1997 года ў будынку Беларускай экзархіі адбылося пашыранае паседжанне навуковай рады, скліканай у сувязі з завяршэннем працы па стварэнні вобраза Крыжа найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні Полацкай. У паседжанні ўзялі ўдзел прафесары Беларускай праваслаўнай царквы, Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына», Беларускай дзяржавы, навуковай і творчай грамадскасці.

Сябры навуковай рады адмыслова адзначылі, што да задумы ўзнаўлення Полацкай святыні прычынілася ўсведамленне ўсеагульнага духоўнага імаратльнага занядобу і грамадзянскай раз'яднанасці нашага грамадства. Бо святыні пакідаюць нас, калі мыробімся нявартымі іх, і вяртаюцца да людзей, душы якіх імкнуцца да ачышчэння ў пакаянні.

Удзельнікі паседжання з глыбокай сардэчнай радасцю адзначылі, што надзвычай складаная ў навуковым, тэхнічным і чалавечым плане справа ўзнаўлення вобраза старажытнага полацкага Крыжа пасяходзіла завершаная.

Прайшло роўна пяць гадоў аддзён святкавання 1000-годдзя Полацкай епархіі, калі нарадзілася задума адраджэння Крыжа, якая атрымала сваё развіццё на Першым сходзе беларусаў блізкага замежжа.

Неўзабаве, атрымаўшы багаславенне ад святыняў Града Ерусаліма, пачалася надзвычай цяжкая праца стварэння Крыжа пры духоўным кармленні апекаванні Маці Царквы.

Аддаючы падзяку Усемагутнаму Богу, сёння сябры навуковай рады сведчаць, што першапачатковая задума цалкам выкананая, бо Крыж ускладаецца на месца, вызначанае найпадобнейшай Еўфрасіннню ў 1161 годзе.

Удзельнікі паседжання выказваюць шчырае спадзяванне, што ў Спаса-Еўфрасіннеўскім полацкім манастыры, які ёсць духоўны агмень Белай Русі, як і ў часы яго найпадобнейшай заснавальніцы, будзе ўзносіцца несупынная малітва аб адзінстве сыноў і дачок Бацькаўшчыны нашай, у роднай зямлі ў рассеяннісутных.

Паседжанне завяршилася прэс-канферэнцыяй, дзе мітрапаліт Філарэт і іншыя сябры рады зноў падкрэслі, што створаны Міклам Кузьмічом Крыж — не копія, не рэканструкцыя, не муляж, а новая сакральная каштоўнасць, святыня, якая ёсць масток паміж мінульым і сучаснасцю і абавязвае ўсіхнас задумашца пра драматычны шляхнашай краіны і яе гісторычную перспектыву. Было выказаное меркаванне, што, калісёння Крыж і здаецца камусьці «несапраўдным», праз два-тры пакаленні ёнужо зможа без агаворак успрымацца як святыня-арыгінал.

Разам з тым дырэктар Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Францішка Скарыны Адам Мальдзіс засяродзіў увагу на тым, што адраджэнне Крыжа ніякім чынам не пазбаўляе актуальнасці проблему далейшых пошукуў і вяртання законнаму гаспадару — беларускаму народу — святыні XII стагоддзя. Пагатоў, ёсць дастаткова важкія доказы таго, што аўтэнтычная полацкая рэліквія знаходзіцца ў музейных сховішчах Расеі.

Як паказалівыступы на прэс-канферэнцыі, існуе і думка, што, паколькі старажытны Крыж святой Еўфрасіннізняважаны і абрабаваны, у выпадку вяртання яго можна разглядаць адно як музейную каштоўнасць. Падобныя разважаннібылі ўспрынятыя сябрамі наукова-грамадскай рады як вельмі спрэчныя, бо Крыж XII стагоддзя захоўвае сваю святасць ужо дзвякуочы таму, што памятае рукі і малітвы самой полацкай ігуменні, пад краўніцтвам і багаславеннем якой ёнствараўся.

Павіншаваўшы мастака зяго творчай перамогай, якой наканавана застацца ў гісторыі, журналісты цікавіліся ягонымі далейшымі планамі. Спадкаемец Бопшы, узнагароджаны за адраджэнне Крыжа царю ўным ордэнам роўнаапостольнага вялікага князя Уладзіміра, паведаміў, што наперадзе — праца над стаўратэкай (футаралам) для Крыжа і стварэнне для Царквы абкладу напрастольнага Евангелля, якое будзе своеасаблівым помнікам усім старажытным беларускім Евангеллям, адсу-

частніка Еўфрасінні—Полацкага да славутага Лаўрышаўскага, што захоўваеца ў Бібліятэцы імя Чартарыйскіх Кракаве.

На пытаннне, як ён будзе пачувацца, калі знайдзеца старажытны Крыж, майстар адказаў, што ўзрадуеца згэтай прычыны болей за каго-небудзь іншага. Як кожны беларус — бо народу будзе вернутая ягоная святыня. І як прафесіянал — бо атрымае магчымасць парашунаць плён сваёй працы зтворам геніяльнага папярэдніка. Але мастаклічыць, што «з восем стагоддзяў, прам інульых, пакуль Крыж не знік у 1941 годзе з Магілёва, яго няраз рабавалі і аднаўлялі, да яго прыкладалі руку і добрыя і злыя людзі, таму ён істотна змяніў сваё першаснае аблічча. Што з ім сталася за апошнюю палову стагоддзя, і наогулневядома. Іначай кажучы, уявіць новы Крыж з дапомагаю архівай, успамінаў іг. д. было прасцей, чым зніклы».

Узгадаўшы, што Крыж святой Еўфрасінніvalодаў ачышчальнай і гаючаю сілай, хтосьцізжурналісту запытаўся ў М. Кузьміча, ці можна чакаць такіх дзівосаў ад ягонага твору. «Я веру ў гэта,— адказаў мастак.— Па-першае, усе сакральныя атрыбуты ў ім тыя ж, што і ў яго папярэдніка. Кіпарысавае дрэва не толькі прывезенае з Ерусаліма, але і асвечанае на Труне Гасподняй. У Крыжы знаходзяцца ікроплі Ісусавай крыві, і часцінка жыватворнага Крыжа Гасподняга, і часцінкі мішчані святых Стэфана ды Панцялеймана, і кроў святога Дзімітрыя. Новы Крыж таксама асвечаны паводле ўсіх царкоўных канонаў». А па-другое, працягваў майстар, усё ідзе ад веры. Невыпадкова ж некаторыя абразы называюць «намоленымі». Гэта значыць, што многія гады тысячи людзей прыносяць гэтым абразам сваю веру і самія запаветныя надзеі. А таму аднойчы такіх абразаў пачынае вяртаць сканцэнтраваную ў ім энергію, ацаляючы хворых, наталяючы духоўную смагу. Тоё самаепавінна адбыцца із адроджанай святыніяй. «Так, мой крыж яшчэ «маладзенкі». Але ўсё ў яго будзе. Прынам сі першы ўнёсак у ягоную гаючу сутнасць яўжозрабіў, уклаўшы ў яго ісвае руکі, і сілу, і душу, і веру».

Да слоў мастака вартададаць, што ўжо былівы падкі, каліна Крыж, як сцвярджае уладыка Філарэт, сіходзілам і лажаль Гасподняя. Напрыклад, падчас цырымоніі перадачы святыні ва ўлоннне Царквы ўсіх прысутных храме якбы щам працінала токам, і гэта доўжылася дзве дні. Цудадзейную моц Крыж выяўляў і тады, калі, як ужо згадвалася, у часе працы майстар раптам перажывалаў моманты дзвіноснага прасвялення, адкрываючы яшчэ аднутаямніцу старажытнагам астасціва.

Вяртанне ў Полацк

Урачы стае вяртанне святыні на радзіму найпадобнейшай Еўфрасінні, у сталіцу нашай першае дзяржавы, прымеркавалі да вялікага хрысціянскага свята Узвіжання Крыжа Гасподняга, што пра-
васлаўныя адзначаюць 27 верасня паводле новага стылю.

Напярэдадні было надрукаванае прысвечанае гэтай падзеі сло-
вам ітрапаліта Філарэта, эпіграфам да якога служылі слова святога
апостала Паўла з Першага паслання да Карынфянаў: «Бо слова пра
крыж для пагібельных—юродства ёсць, а нам, ратаваным,—сіла
Божая».

Уладыка вёў гаворку аб тым, якую значнасць надае Царква кры-
жу, прыводзячы пры гэтым выказванне аднаго з яе айцу Іаана За-
латасловіа: «Крыж — спадзяванне хрысціянаў. Крыж — падмурак
Царквы. Крыж — бяспека Сусвету. Крыж — перамога над д'яблам». Але цягам трохстагоддзяў пасля ўкрыжавання і ўзнясення
Хрыста вернікі дакладна не ведалі, дзе знаходзіцца гэтая святыня.
Можна было адно меркаваць, што тры крыжы — Ісусаў і двухпака-
раныхразам з ім разбойнікаў, закапаныя паблізу месца іхняе смерці.
Каб зняважыць ісцерціз людской памяці мясціны, звязаныя з зям-
ным жыщём і сконам Збавіцеля, на Галгофе быў зроблены насып,
дзе збудаваліхрам угонар Венеры.

Крыж праляжаў у зямлі да часоў імператара Канстанціна
Вялікага, які кіраваў з 306 да 337 года і ўвайшоў у гісторыю як
першы рымскі валадар, што спыніў пераслед прыхільнікаў новае
веры і стаўся першым хрысціянскім манархам.

На вайне з адным з зацяптых ворагаў хрысціянства Канстанціну
быў знак: на небе з'явіўся велізарны зіхоткі крыж з надпісам «Гэ-
тым перамагай!» У сне імператара наведаў сам Госпрад, які загадаў
змясціць крыж на сцягах, зброі, шаломах і тарчах воінаў, абяцаючы
загэта перамогу над любымі ворагамі.

Тады Канстанцін вырашыў адшукаць святыню — Крыж, на якім
распялі Збавіцеля. Выконваючы волю сына, ягоная маці, перакана-
ная хрысціянка царыца Алена, выправілася ў Ерусалім. Пасля доўгіх
і цяжкіх пошукаў, у якіх побач з ёю знаходзіўся ерусалімскі патры-
ярх Макарый, вобліз храма Венеры знайшлі ўсе тры закапаныя кры-
жы. Асобна ляжала таблічка: «Ісус Назаранін, Цар Юдэйскі», што

прыблі на загад Понтыя Пілата да Крыжа, дзе быў распяты Хрыстос.

Дзеля таго, каб вызначыць, які са знайдзеных крыжоў — святы, кожны з іх па чарзе ўсклалі на смяротна хворую жанчыну. Падчас выпрабавання трэцяга крыжа патрыярх царыца Алена і сціжма народу сталіся сведкамі дзіва: хворая імненна ачуяла. (Некаторыя царкоўныя гісторыкі паведамляюць, што Крыж Гасподні ўваскрасіў нябожчыка, якога праносілі паўз месца расюпак.) Вестка пра дзіво сную моц Крыжа маланкаю абліщела Ерусалім і сабрала безліч людзей, што хацелі пакланіцца святыні. Абкружаны шматысячным наўтапам патрыярх Макарый пачаў уздымаць — «уві́жаць» Крыж, каб паказаць яго народу.

Так узнякла свята Узвіжання, калі залтара хросны ход выносіць узвіжальны крыж, які ў часе набажэнства шматразоў выскачаў уздымаецца архірэем, што стаіць на катэдры ў цэнтры храма.

Мірапалігнагадваў, што менавіта такім — узвіжальным — быў і Крыж найпадобнейшай полацкай ігуменні Еўфрасінні, сучаснікамі адраджэння якога ўсім нам пашчасцілі. Святочнае слова ў ладыкі падводзіла южнага дәяналогіяў паміж пошукам і щудадзейнымі ўласцівасцямі Крыжа Збавіцеля і нашай страчанай іадроджанай святыні.

26 верасня ў Полацку, куды прыбыла ўзноўленая рэліквія, праходзіла прысвечанае гэтай падзеі паседжанне Сінода дзесяці епіскапаў Беларускай праваслаўнай царквы. Таго самага дня ў полацкім Богаяўленскім саборы зудзелам мірапаліта Менскага і Слуцкага,

* Вобраз старажытнай святыні беларускага народа вярнуўся ў Спаса-Еўфрасіннеўскі монастырь.

* Образ древній святыни белорусского народа возвратился в Спасо-Евфросиниевский монастырь.

- * На свяце Узвіжання ў Крыжаўзвіжанскім саборы ў Полацку. На пярэднім плане (злева направа) старшыня Рады Міжнароднага дабрачыннага фонду Жыватворнага Крыжа святой Еўфрасінні Барыс Стук, прэзідэнт Фонду Анатоль Сілівончыкі майстар Мікола Кузьміч.
- * На праздніке Воздвижения в Крестовоздвиженском соборе в Полоцке. На переднем плане (слева направо) председатель Рады Международного благотворительного фонда Животворного Креста святой Евфросинии Борис Стук, президент Фонда Анатолий Силивончики мастер Никола Кузьмич.

Патрыяршага экзарха ўсія Беларусі Філарэта адбыліся чын крываўзвіжання і ўсяночнае чуйнаванне.

Назаўтра ўрачыстасці, у якіх разам з прадстаўнікамі Царквы ўдзельнічала дэлегацыя Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына», працягваліся ў Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры, куды ў гэты светлы дзень з усяго горада сіякаліся людскія ручайні. Літургія і пакланенне Крыжу адбывалася ў таксама адноўленым ў нашы дні Свята-Крыжаўзвіжанскім саборы.

На святкаванні вяртання вобраза Крыжа святой Еўфрасінні прысутнічаў прэм'ер-міністр Рэспублікі Беларусь Сяргей Лінг.

6 снежня хросны ход перанёс рэліквію на спрадвечнае месца старажытнай святыні — у збудаваны на заказ полацкай асветніцы Спасаўскіхрам. Разам з палаchanамі ўдзельнікамі гэтай падзеі быў майстар Мікола Кузьміч і група паломнікаў са Згуртавання беларусаў свету і Міжнароднагадабрачыннага фонду Жыватворнага Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай. Сярод паломнікаў знаходзіўся Анатоль Сілівончык са сваёй маці Настассяй Несцераўнай.

Напярэдадні Рада «Бацькаўшчыны» падвяла вынікі ажыццяўлення праекта і прыняла ў сувязі з узнаўленнем вобраза Крыжа адмысловую заяву (яе тэкст змешчаны ў дадатку да кнігі). На сходзе згэтае нагоды уладыка Філарэтуручы ў Анатолю Сілівончыку ордэн святога роўнаапостальнага вялікага князя Уладзіміра, а Ганне Сурмач і Барысу Стуку — граматы Патрыяршага экзарха ўсіх Беларусі. Сваімі ўшанавальнымі граматамі і каштоўнымі падарункамі Рада Згуртавання беларусаў свету ўганаравала тых, хто зрабіў у адраджэнне вобраза Крыжа найбольш значны ўклад. Сход падтрымаў прапанову аб вылучэнні мастака Міколы Кузьміча на атрыманне Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь.

Праца майстра атрымала высокую ацэнку дзяржавы. Мікола Кузьміч быў названы ў Беларусі «Чалавекам года» і ўзнагароджаны прэміяй «За духоўнае адраджэнне», якой ганаруюцца творцы, чые дзейнасць і талент спрыяюць духоўнаму адраджэнню грамадства. Уручэнне прэміі адбылося ў Нацыянальным акаадэмічным Вялікім тэатры оперы і балету 7 студзеня 1998 года, у светлы дзень Хрыстовага Нараджэння.

Такім чынам, 6 снежня лета аднараджэння Хрыстовага 1997-га ўзноўленая святыня вярнулася на месца, вызначанае ёй некалі най-падобнейшай ігumenіяй. Хочацца верыць, што гэтым разам Крыж застанецца тутназаўсёды — каб умацоўваць нашую веру, каб уваскрасаць памяць народа, дапамагаючы яму будаваць свой незалежны, дэмагратычны і духоўна багаты Беларускі Дом.

Няхай будзе так, бо сказана: святыні сыходзяць, калі мы становімся недастойнымі іх, івяртаюцца, калі душы ім кнүцца да ачышчэння, святла і волі...

Фонд Жыватворнага Крыжа

Пяць гадоў, што мінуліся ад ідэі адраджэння нацыянальнай рэліквіі да светлых святочных дзён завяршэння вялікай саборнай (у тым сэнсе, якое ўкладае ў гэтае слова Царква) працы, аб'ядналі і зблізілі многіх людзей, што мелі не пасрэднае дачыненне да ўзнаўлення Крыжа Полацкай асветніцы. У іхнім асяроддзі ў 1997 годзе і саспела думка выкарыстоўваць свой супольны інтэлектуальны, навуковы, творчы капітал і надалей. Імкненне разам працаўцаў дзеля будучыні Беларусі яе культуры ўласцівася ў стварэнні Міжнароднага дабрачыннага фонду Жыватворнага Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай, чыімі ініцыятарамі, як ужо згадвалася, былі Анатоль Сілівончык і Барыс Стук.

Заснавальніцкі сход Фонду адбыўся 25 верасня 1997 года, якраз напярэдадні ўрачыстага вяртання святыні ў Полацк. У той вечар у Нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Францішка Скарыны сабраліся вядомыя ў Беларусі людзі, пра кожнага з якіх можна без ваганняў сказаць, што гэта — асоба. Сяродзаснавальнікаў Фонду — презідэнт Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына» акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Радзім Гарэцкі, настаяцель сталічнага Свята-Петрапаўлаўскага сабора айцец Георгій Латушка, народны мастак Беларусі Арлен Кашкурэвіч, доктар філасофіі Уладзімір Конан, рэдактар незалежнага часопіса «Беларускі гісторычны агляд» Генадзь Сагановіч, аўтар мастацкіх і дакументальных фільмаў гісторычнай тэматыкі, у тым ліку і стужкі, прысвечанай ўзнаўленню Крыжа, кінарэжысёр Віктар Шавялевіч...

Зацверджаны на сходзе статут Фонду абвясціў яго асноўнымі мэтамі і задачамі:

Спрыянне адраджэнню духоўнасці нацыянальнай культуры народа, як падмурка станаўлення сучаснай беларускай дзяржаўнасці, на аснове духоўных каштоўнасцяў, закладзеных патронкай беларусаў — святой Еўфрасінні Полацкай у ідэі Крыжа, як духоўнага і аб'яднаўчага сімвала нацыі;

Духоўнае яднанне беларусаў незалежна ад канфесіі месца жыцярства;

Стварэнне ў Полацку грамадскага духоўнага нацыянальнага цэнтра, сімваламі якога з'яўляюцца ўзвоўлены Крыж і Полацкі Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр, дзе рэліквія ў складзеная;

Садзейнічанне ў рэстаўрацыі Спасаўскага храма, у якім знаходзіцца аўтэнтычны Крыж найпадобнейшай Еўфрасінні, а таксама іншых помнікаў гісторыі культуры;

Даследаванне падзвіжніцкага жыцця святой Еўфрасінні, гісторыі стварэння і лёсу яе Крыжа;

Садзейнічанне адраджэнню мастацства перагародкавай эмалі і іншых тэхналогій стражытнабеларускага мастацства;

Дапамога дзяржаве і грамадскім арганізацыям у пошуках аўтэнтычнага Крыжа святой Еўфрасінні;

Падтрымка дзеячаў літаратуры, мастацства і навукі ў стварэнні мастацкіх твораў і правядзенні навуковых даследаванняў, прысвечаных жыццю і дзейнасці Еўфрасінні Палацкай, а таксама яе сучаснікаў і паслядоўнікаў у справе асветы беларускага народа...

Статут прадугледжвае, між іншага, выдавецкую дзейнасць, навучанне альбо стажыроўку студэнтаў, навукоўцуаў і дзеячаў культуры, прысуджэнне стыпендыі і прэмій за высокія дасягненні ў развіцці беларускай культуры.

Прэзідэнтам Міжнароднага добрачыннага фонду Жыватворнага Крыжа святой Еўфрасінні Палацкай сход заснавальнікаў абраў Анатоля Сілівончыка. Разам з ім у склад Рады Фонду ўвайшлі Мікола Кузьміч, старшыня Рады Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына» Ганна Сурмач, старшыня Міжнароднага жаночага фонду святой Еўфрасінні Палацкай пісьменніца Валянціна Коўтун,

- * Барыс Стук(слева) і Настасся Сілівончык з сынам Анатолем у заснаваным святой Еўфрасіннію манастыры.
- * Борис Стук(слева) и Анастасия Силивончик с сыном Анатолием в основанной святой Евросинией обители.

- * Хросны ход пераносіць вобраз Жыватворнага Крыжа найпадобнейшай Еўфрасінні на спрадвечнае месца старажытнай святыні — у Спасаўскі храм, 6 снежня 1997 года.
- * Крестны ход переносіт образ Жывотворнага Креста преподобной Евфросинии на извечное место древней святыни — в Спасский храм. 6 декабря 1997 года.

доктар філалагічныхнавук, дырэктар Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны Адам Мальдзіс, дырэктар Беларускага інстытута науکі і мастацтва ў Нью-Ёрку доктар Вітаут Кіпель і іншыя. Быць сваім кірауніком Рада даверыла чалавеку, які быў звязаны зузнаўленнем нацыянальнай рэлігіі з самага пачатку і выявіў сябе таленавітым прадпрымальнікам і арганізатарам — старшыніпраўлення сумеснага прадпрыемства «Міжнародны цэнтрпрадпрымальнікаў беларускай дыяспары» Барысу Стуку. Намеснікамі старшыні Рады па навуковыхпытацнях і арганізацыйна-творчых сувязях былі абраныя доктар гісторычныхнавук, загадчык аддэла Інстытута гісторыі АН Беларусі Георгі Штыхаў і пісьменнік Уладзімір Арлоў, сакратаром Рады — Алена Макоўская.

29 кастрычніка 1997 года Міжнародны дабрачынны фонд Жы-

- * Патрыяршы экзарх уссе Беларусі Філарэт і презідэнт Міжнароднага дабрачыннага фонду Жыватворнага Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай Анатоль Сілівончык з адроджанай святыній.
- * Патриаршый экзархвеся Беларуси Филарет и президент Международного благотворительного фонда Живогворного Креста святой Евфросинии Полоцкой Анатолий Силивончик с возрожденной святыней.

ватворнага Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай быў зарэгістраваны ў міністэрстве юстыцыі Беларусі.

Як мы ўжо ведаем, сябры новага грамадскага аб'яднання актыўна ўдзельнічаліва ўрачыстым вяртаннівобраза Крыжа ў Спаса-Еўфрасіннеўскім анастыр і пераносе святыні ў старажытны храм Спаса. Падчас гэтых падзеяў Анатоль Сілівончык перадаў ад імя Фонду значныя сродкі на стварэнне стаўратэкі для новай рэліквіі і аднаўленне старажытнага манастыра, які нясе сучаснікам свято Хрыстовага слова.